

ศาสตร์-อศาสตร์: มานุษยวิทยา ณ จุดเปลี่ยนทางภววิทยา
(Science and Non-Science:
Anthropology at the Ontological Turn)

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์

เรื่องเล่าเรื่องที่หนึ่ง: วัคซีน ออติสติกกับคุณแม่เสรีนิยมใหม่

ในปี ค.ศ. 1998 แอนดรูว์ เวกฟิลด์ (Andrew Wakefield) ศัลยแพทย์และนักวิจัยชาวอังกฤษได้ตีพิมพ์บทความในวารสาร *แลนเซต* (*The Lancet*) ซึ่งเป็นวารสารสำคัญในวงการแพทย์ บทความของเขาชี้ให้เห็นว่า มีความสัมพันธ์ระหว่างการเกิดโรคออติสติกและโรคลำไส้อักเสบชนิดหนึ่งในเด็กกับการได้รับวัคซีน MMR ซึ่งมีวัคซีน 3 ชนิด (คือวัคซีนหัด คางทูม และหัดเยอรมัน) รวมอยู่ในเข็มเดียว การตีพิมพ์ “ข้อค้นพบ” ดังกล่าวทำให้ความหวาดระแวงต่อความปลอดภัยของวัคซีนที่ประชาชนมีอยู่ก่อนหน้านี้ จากการพบว่ามีสารประกอบปรอทผสมอยู่ในวัคซีนบางชนิด ถูกโหมกระพือจนกลายเป็นกระแสต่อต้านการฉีดวัคซีน MMR ที่ขยายตัวไปอย่างรวดเร็ว (Jeffrey P. Baker 2008) ความกลัวทำให้พ่อแม่จำนวนมากไม่ยอมพาเด็กๆ ไปฉีดวัคซีนและมีผลให้เกิดการระบาดของโรคหัดขึ้นในหลายพื้นที่ อัตราการฉีดวัคซีน MMR ในอังกฤษที่ตกต่ำลงจากร้อยละ 92 เหลือเพียงร้อยละ 80 ซึ่งต่ำกว่ามาตรฐานร้อยละ 95 ที่เป็นที่ยอมรับได้ในระดับสากลสำหรับการควบคุมโรคหัด ทำให้มีผู้ป่วยโรคหัดเพิ่มขึ้นจาก 56 รายในปี ค.ศ. 1998 เป็น 1,348 รายในปี ค.ศ. 2008 และมีผู้เสียชีวิต 2 ราย (Thomas 2010)

ในปี ค.ศ. 2000 สองปีหลังการตีพิมพ์ผลงานวิจัย เกิดการระบาดหนักของโรคหัดในไอร์แลนด์ มีรายงานผู้ป่วยถึง 1,603 ราย ผู้ป่วยต้องเข้าอนรักษาทันทีในโรงพยาบาล 350 ราย และมีผู้ป่วยเสียชีวิตไป 3 ราย ผู้ป่วยส่วนใหญ่มาจากเมืองที่มีอัตราการฉีดวัคซีนตกต่ำลง บางแห่งอัตราการฉีดวัคซีนตกลงเหลือเพียงร้อยละ 63 (Lavery 2003) ความกลัวว่าวัคซีนจะทำให้เด็ก ๆ ป่วยแพร่ขยายตัวอย่างรวดเร็วทั้งในอังกฤษและในสหรัฐอเมริกา มีการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนในสหรัฐอเมริกาพบว่า ความเชื่อมั่นในความปลอดภัยของวัคซีนตกต่ำ เมื่อจำนวนพ่อแม่ไม่พาลูกไปฉีดวัคซีนเพิ่มมากขึ้น โอกาสการแพร่ระบาดของโรคก็เพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว ปี ค.ศ. 2014 มีผู้ป่วยจากโรคหัดในอเมริกามากกว่า 600 ราย ขณะที่ในปี ค.ศ. 2012 ที่ตลอดปีมีคนป่วยโรคหัดทั่วสหรัฐอเมริกาเพียง 50 คน (CDC 2015) การระบาดขึ้นใหม่ของโรคหัดที่เคยถูกกวาดล้างหมดสิ้นไปจากสหรัฐอเมริกาเมื่อ 10 กว่าปีที่แล้ว ได้ทำให้เกิดความตื่นตระหนกขึ้นอย่างมากในวงการแพทย์และสาธารณสุข มีการออกมารณรงค์ให้สาธารณชนเข้าใจว่าเรื่องวัคซีนทำให้เกิดโรคออดิสซิมในเด็กนั้นไม่เป็นความจริง นักวิทยาศาสตร์และตัวแทนสถาบันการแพทย์ออกมาประกาศว่าทฤษฎีที่ว่าวัคซีนทำให้เกิดออดิสซิมในเด็กนั้นเป็นแค่ความเชื่อผิดๆ ที่ไม่มีหลักฐานทางวิทยาศาสตร์รองรับแต่อย่างใด แต่กระแสความหวาดระแวงก็ได้ขยายตัวไปมากแล้ว

ปรากฏการณ์ที่น่าสนใจนี้บอกกับเราได้หลายอย่าง ในแง่หนึ่งมันแสดงให้เห็นว่าวิทยาศาสตร์การแพทย์ที่ดูเหมือนจะเป็น “ศาสตร์” ที่ลงหลักปักฐานเป็นที่ยอมรับอย่างแทบไม่มีใครตั้งคำถามโดยเฉพาะในสังคมตะวันตกนั้น เอาเข้าจริงๆ แล้ว ศาสตร์ที่ว่านี้กลับมีความเปราะบางมากกว่าที่เราคิด ไม่เพียงผลงานวิจัยก้ำก๋อสามารถได้รับการตีพิมพ์ในวารสารวิทยาศาสตร์ชั้นนำระดับโลกได้ (แม้ว่าต่อมาทางวารสาร *แลนเซต* จะได้ประกาศเพิกถอนการเผยแพร่ในปี ค.ศ. 2010 หลังจากที่ได้ตีพิมพ์ไปแล้วมากกว่า 10 ปี) แต่ “ความเชื่อแบบผิดๆ” (หรือจะเรียกว่าอศาสตร์?) ที่ไม่มีสถาบันวิชาการอะไรรองรับ กลับทำให้ผู้คนจำนวนมากหลงเชื่อถึงกับไม่ยอมให้ลูกๆ ของตนฉีดวัคซีน ทั้งที่มีงานวิจัยจำนวนมากออกมายืนยันว่า วัคซีนไม่ได้เกี่ยวข้องกับออดิสซิมเลย งานวิจัยของแอนดรูว์ เวกฟิลด์ ก็เป็นการติดตามกรณีผู้ป่วยเพียง 12 รายและอาศัยการสอบถามข้อมูลการเกิดโรคเอาจากความจำของพ่อแม่ ซึ่งถือว่ามีที่น่าเชื่อถือต่ำ

การที่ผู้คนพากันเชื่อว่าวัคซีนทำให้เกิดออดิสซิมกลายเป็นประเด็นที่หลายฝ่ายให้ความสนใจ มีความพยายามที่จะศึกษาและทำความเข้าใจปรากฏการณ์ดังกล่าวอย่างกว้างขวาง นักสังคมศาสตร์ นักสังคมวิทยา และนักมานุษยวิทยาได้ทำการศึกษาและนำเสนอข้อค้นพบมากมายเกี่ยวกับปรากฏการณ์นี้ บ้างก็อธิบายที่มาทางประวัติศาสตร์ว่าการต่อต้านวัคซีนไม่ได้เป็นเรื่องใหม่ เพราะเคยมีมาตั้งแต่เมื่อครั้งเอ็ดเวิร์ด เจนเนอร์ (Edward Jenner)

ค้นพบการปลูกฝีที่สามารถป้องกันไข้ทรพิษได้ การต่อต้านเกิดจากความคิดที่ถือว่า การเอาหนองฝีจากสัตว์มาปลูกฝีในคนนั้นเป็นการนำสิ่งอันตรายที่ไม่ใช่ส่วนหนึ่งของร่างกายมนุษย์เข้าสู่ร่างกายของเรา ต่อมาเมื่อวัคซีนได้รับการยอมรับและมีการค้นพบวัคซีนขึ้นอีกหลายชนิดก็มีการรณรงค์ให้เกิดการฉีดวัคซีนป้องกันโรคในเด็กมากขึ้นเรื่อยๆ กระแสต่อต้านวัคซีนเริ่มก่อตัวมากขึ้น เมื่อมีการพบว่าในวัคซีนบางชนิดที่ฉีดให้กับเด็กนั้นมีส่วนผสมของสารประกอบปรอท (methylmercury) ซึ่งหากได้รับปริมาณมากอาจทำลายระบบประสาทได้ ทางการสหรัฐฯ ได้หารือกับบริษัทผลิตวัคซีนและได้เลิกใช้สารประกอบปรอทในการผลิตวัคซีนทันที แต่การประกาศยกเลิกการใช้สารประกอบปรอทนี้ก็กลับเหมือนยังตอกย้ำว่าวัคซีนไม่ปลอดภัย นอกจากสารประกอบปรอทแล้ว ในวัคซีนก็ยังมีสารประกอบอะลูมิเนียม โปรตีนชนิดต่างๆ รวมทั้งมีเชื้อไวรัสที่ถูกทำให้อ่อนแรงลง จำนวนชนิดของวัคซีนที่ให้กับเด็กๆ ก็มีมากขึ้น ในเว็บไซต์ที่พยายามให้ข้อมูลเกี่ยวกับอันตรายของวัคซีนมีการระบุว่าเด็กอายุสองขวบจะถูกฉีดวัคซีนจำนวนถึงกว่า 115 ชนิด (Marcella 2012) ความไม่ไว้วางใจในความปลอดภัยนี้ทำให้กระแสต่อต้านวัคซีนขยายตัวไปอย่างกว้างขวาง

บทบาทของสื่อก็ได้รับการกล่าวถึงว่าทำให้ความเข้าใจผิดๆ และความระแวงสงสัยว่าวัคซีนทำให้เกิดออติสซึมแพร่กระจายไป ยิ่งขบวนการต่อต้านวัคซีนมีคนโด่งดังและมีชื่อเสียงอย่างโรเบิร์ต เคนเนดี ซึ่งเป็นคนในตระกูลที่มีอิทธิพลทางการเมืองและสังคมของสหรัฐอเมริกากับเจนนี แม็คคาร์ธี นางแบบเพลย์บอยคนดังที่มีลูกป่วยเป็นออติสติกมาเป็นปากเสียงด้วยแล้ว การอธิบายเรื่องราวความน่ากลัวของเด็กๆ ที่ป่วยเป็นออติสติกจากการฉีดวัคซีนก็ยิ่งแพร่กระจายไป เจนนี แม็คคาร์ธี เอง ได้รับเชิญไปออกรายการโทรทัศน์ต่างๆ อย่างเช่น *Larry King Live* และรายการ *The Oprah Winfrey Show* นักการเมืองทั้งฝ่ายพรรคเดโมแครตและพรรครีพับลิกันก็พากันออกมาให้ข่าวโหมกระแสเรียกคะแนนเสียงด้วยการประกาศตัวเป็นพวกเดียวกับแม่ที่มีลูกๆ ป่วยด้วยออติสติก มีการตั้งข้อสังเกตว่า กลุ่มคนที่ไม่ยอมให้ลูกๆ ฉีดวัคซีนนั้น ส่วนใหญ่เป็นผู้มีการศึกษาสูง มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมค่อนข้างดี แทนที่จะเป็นกลุ่มที่การศึกษาต่ำที่อาจหลงเชื่ออะไรได้ง่ายๆ นอกจากนั้นยังพบว่า ผู้มีบทบาทในการจัดตั้งขบวนการต่อต้านวัคซีนรวมทั้งคนที่เป็ปากเสียงให้กับเรื่องนี้ส่วนมากหรือเกือบทั้งหมดเป็นผู้หญิง

เจนนีเฟอร์ ไรช์ (Jennifer A. Reich) ในบทความชื่อ “Neoliberal Mothering and Vaccine Refusal: Imagined Gated Communities and the Privilege of Choice” วิเคราะห์ปรากฏการณ์ของผู้หญิงที่มีการศึกษาสูงและฐานะดี ที่ปฏิเสธการฉีดวัคซีนให้กับลูกๆ ของตนว่า ผู้หญิงมีลักษณะทางชนชั้นและอุดมการณ์แบบเสรีนิยมเหล่านี้ นอกจากจะไม่ไว้วางใจต่ออำนาจของรัฐและผู้เชี่ยวชาญแล้ว พวกเธอยังให้คุณค่ากับเสรีภาพ

และทางเลือกที่ตนเองเป็นผู้ตัดสินใจเป็นสำคัญ ผู้หญิงเหล่านี้เลี้ยงลูกด้วยความใส่ใจต่อสุขภาพ โดยการให้รับประทานอาหารปลอดสารพิษ พืชผักอินทรีย์ เลี้ยงลูกด้วยนมแม่และนิยมวิถีธรรมชาติ แม่เหล่านี้ไม่เพียงแต่เชื่อในวิถีการสร้างภูมิคุ้มกันธรรมชาติ แต่ยังลงมือปฏิบัติด้วยความใส่ใจและทุ่มเทเพื่อให้ลูกของตนมีความสุขดี และเชื่อว่าการสร้างภูมิคุ้มกันธรรมชาติร่วมกับการดูแลลูกอย่างระมัดระวังก็เพียงพอที่จะทำให้ลูกของตนไม่ต้องเจ็บป่วยจากโรคต่างๆ ได้ เจนนิเฟอร์ ไรซ์ กล่าวว่า แม่เหล่านี้อาจถือว่าเป็นพวกที่ใส่ใจสุขภาพ แต่ก็ใส่ใจเฉพาะที่เป็นผลประโยชน์ของตนเอง คือไม่สนใจว่าการที่ลูกของตนไม่ฉีดวัคซีนนั้น นอกจากอาจทำให้ลูกติดเชื้อและป่วยได้แล้ว ยังอาจแพร่เชื้อไปทำให้คนอื่น เช่น เด็กทารกที่ยังไม่ได้รับวัคซีนหรือเพื่อนร่วมชั้นเรียนติดเชื้อจากความป่วยไข้ของลูกตน ที่สำคัญ กลุ่มคนที่มีความเสี่ยงเพิ่มขึ้นจากการที่ลูกๆ ของผู้มีอันจะกินเหล่านี้ไม่ยอมฉีดวัคซีนก็คือ ลูกหลานของคนยากจนที่ไม่ได้รับการฉีดวัคซีน ไม่ใช่เพราะเลือกที่จะไม่ฉีดวัคซีน แต่เป็นเพราะลูกหลานคนไร้ฐานะเหล่านี้ขาดแคลนหรือไร้โอกาสที่จะเข้าถึงวัคซีนได้เนื่องจากความยากจน (Reich 2014)

ชาร์อน คอฟแมน (Sharon Kaufman) นักมานุษยวิทยาการแพทย์คนสำคัญได้ติดตามศึกษาปรากฏการณ์นี้หลังจากที่เธอทราบว่านักวิทยาศาสตร์และผู้เชี่ยวชาญทางการแพทย์ที่ออกมาชี้แจงว่าการฉีดวัคซีนไม่ได้ทำให้เกิดโรคออติสติกบางคนถูกตำหนอหรือบางรายถึงกับถูกขู่ฆ่าจากผู้ที่เกี่ยวข้องกับการฉีดวัคซีน เธออยากรู้ว่าพ่อแม่ของเด็กๆ เหล่านี้คิดอย่างไรกับ “ความเสี่ยง” และรู้สึกอย่างไรต่อ “ผู้เชี่ยวชาญ” และเธออยากศึกษาว่าทัศนคติเหล่านี้มีผลต่อการปฏิเสธวัคซีนอย่างไร และที่สำคัญทัศนคติเช่นนี้จะมีผลอย่างไรต่อความเชื่อถือของสาธารณะในอนาคตที่มีต่อวิทยาศาสตร์และการแพทย์ (Gross 2009) จากการติดตามศึกษาปรากฏการณ์นี้ ทำให้คอฟแมนมีความเห็นว่า การแพร่หลายของความเชื่อเรื่องวัคซีนทำให้เกิดออติสติกนั้น เป็นผลพวงของวิถีคิดในการจัดการความเสี่ยงในสังคมสมัยใหม่ที่ประชาชนต้องฟังคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญเพื่อใช้ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญเพื่อการอยู่รอดของตน แต่เมื่อความน่าเชื่อถือของผู้เชี่ยวชาญเริ่มถูกตั้งคำถาม พ่อแม่ของเด็กเหล่านี้ก็หันมาจัดการกับปัญหาความเสี่ยงด้วยตนเอง โดยมีการค้นคว้าและสร้างคำอธิบายรวมทั้งเผยแพร่ความเข้าใจของตนเองผ่านสื่อทางสังคม หากเราสืบค้นจากแหล่งข้อมูลบนอินเทอร์เน็ตก็จะพบเห็นเรื่องราวต่างๆ ถูกบอกเล่าผ่านประสบการณ์ของพ่อแม่ที่เห็นลูกของตนเปลี่ยนไปต่อหน้าต่อตาหลังฉีดวัคซีน ภาพความทุกข์เวทนาของเด็กๆ ที่ป่วยจากออติสซึมที่กรีดร้องหรือตาเหม่อลอยไร้ความรู้สึก ภาพเด็กๆ ที่ถูกเจ้าหน้าที่ฉีดวัคซีนเข็มแล้วเข็มเล่าราวกับไร้ซึ่งความเมตตาปราณี ภาพพ่อแม่ที่ร้องไห้ด้วยความโศกเศร้าและสิ้นหวัง เรื่องเล่าที่เร้าอารมณ์ที่ถูกเผยแพร่ผ่านสื่อสังคมเหล่านี้มีพลังมากเกินกว่า

คำอธิบายแบบนักวิทยาศาสตร์ที่เน้นตัวเลขแห้งๆ ทางสถิติและทฤษฎีทางการแพทย์ที่ สลับซับซ้อน

ตั้งคำถามกับการตั้งคำถาม: ศาสตร์-อศาสตร์ กับความ(ไม่)สมมาตรของความรู้

มันอาจไม่ใช่เรื่องแปลกอะไรที่นักสังคมศาสตร์จะสนใจศึกษาปรากฏการณ์ทาง สังคมและพยายามจะ “เข้าใจ” มุมมองของกลุ่มคนที่มีพฤติกรรมบางอย่างแตกต่างไปจาก คนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพฤติกรรมนั้นอาจเป็นเหตุให้เกิดการแพร่กระจาย ของความเสี่ยงออกไปสู่คนกลุ่มอื่นด้วย บทสัมภาษณ์ของไฮดี ลาร์สัน (Heidi Larson) นักมานุษยวิทยาการแพทย์จากมหาวิทยาลัยวอชิงตัน ในวารสารองค์การอนามัยโลกสะท้อน เรื่องนี้เป็นอย่างดี ลาร์สันเป็นหัวหน้าทีมโครงการสร้างความเชื่อมั่นในวัคซีน (Vaccine Confidence Project) ที่ London School of Hygiene & Tropical Medicine และเป็นสมาชิกของคณะทำงานเรื่องความลังเลสงสัยในวัคซีน และตั้งแต่ปี ค.ศ. 2000-2005 เธอยังเป็นหัวหน้างานสื่อสารเพื่อการสร้างภูมิคุ้มกันโรคในระดับโลกขององค์การยูนิเซฟ ลาร์สันให้ความเห็นว่า “หน้าที่ของนักมานุษยวิทยาคือการทำความเข้าใจกับมิติทางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองที่ทำให้เกิดพฤติกรรมการปฏิเสธหรือไม่ยอมรับวัคซีน” (WHO 2014) โดยพยายามที่จะศึกษาให้เข้าใจว่าพ่อแม่ของเด็กๆ ที่ปฏิเสธวัคซีนเหล่านี้คิดอย่างไร พวกเขา มีทัศนคติอย่างไรต่อความรู้ทางการแพทย์ ต่อผู้เชี่ยวชาญ หรือต่อประโยชน์และโทษ ของการฉีดวัคซีน พฤติกรรมการต่อต้านวัคซีนนั้นมีที่มาอย่างไร และที่พวกเขาคิดและทำ เช่นนั้นเป็นเพราะได้รับอิทธิพลจากอะไรบ้าง

คำถามเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นคำถามปกติสำหรับนักวิจัยที่ต้องการทำความเข้าใจกับ ปรากฏการณ์เช่นนี้ แต่เราก็อาจตั้งคำถามที่น่าสนใจซ้อนเข้าไปได้อีก คือการถามว่า ทำไมเรา จึงพุ่งความสนใจของเราไปที่ความรู้หรือความเข้าใจของกลุ่มคนที่ต่อต้านหรือปฏิเสธวัคซีน เช่นนี้ โดยไม่สนใจที่จะตั้งคำถามกับ “ความรู้” ของนักวิทยาศาสตร์หรือผู้เชี่ยวชาญทั้งหลายที่ออกมาชี้แจงตอบโต้กับพ่อแม่ที่ปฏิเสธวัคซีน ผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้รู้ในสิ่งที่เขา รู้ได้อย่างไร เขาคิดอย่างไรในสิ่งที่เขาคิด และเชื่อในสิ่งที่เขาเชื่อได้อย่างไร

การที่เราตั้งคำถามไปในทิศทางเดียว คือมุ่งทำความเข้าใจว่าพ่อแม่เด็กที่ไม่ยอมให้ ลูกฉีดวัคซีนนั้น “รู้และคิดอย่างไร” โดยไม่สนใจตั้งคำถามแบบเดียวกันนี้กับนักวิทยาศาสตร์ นี้ อาจมีเหตุผลหลายประการ อาจเป็นเพราะนักมานุษยวิทยามักมีแนวโน้มที่จะสนใจ

เรื่องราวของคนธรรมดาสามัญ คนชายขอบ หรือผู้ไร้อำนาจมากกว่าที่จะสนใจศึกษานักวิทยาศาสตร์ ชนชั้นนำ หรือผู้มีอำนาจ หรืออาจเป็นเพราะนักวิทยาศาสตร์ ชนชั้นนำหรือผู้ที่มีอำนาจเป็นกลุ่มที่เข้าถึงได้ยากและมักไม่ค่อย “ยินยอม” ที่จะให้นักมานุษยวิทยา “บุกรุก” เข้าไปศึกษาวิจัยและสังเกตใน “โลก” ของพวกเขาได้ง่ายๆ แต่สำหรับ บรูโน ลาทัวร์ (Bruno Latour) แล้ว การตั้งคำถามในลักษณะทิศทางเดียวนี้สะท้อน “ความไม่สมมาตร” ของความรู้ที่มีรากฐานมาจากอคติที่ฝังลึก อคติที่ว่่านี้นำให้เรามองบางอย่างเป็นเรื่อง “ความผิดปกติ” “ความผิดพลาด” หรือ “ความเชื่อผิดๆ” ที่ต้องการคำอธิบาย ในขณะที่มองเรื่องบางเรื่องเป็น “สัจธรรม” ในตัวเองที่ไม่ต้องการคำอธิบายอื่นใด “Error, beliefs, could be explained socially, but truth remained self-explanatory.” (Latour 1993: 92)

หรืออาจพูดง่ายๆ ในภาษาของ “ศาสตร์” และ “อศาสตร์” ก็ได้ว่า “อศาสตร์” ต้องการคำอธิบาย ส่วน “ศาสตร์” นั้นถูกต้องและชัดเจนในตัวเองอยู่แล้ว จึงไม่ต้องการคำอธิบายใดๆ อีก

เป็นความจริงที่ว่าสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 ได้หันมาศึกษาปรากฏการณ์ในสังคมสมัยใหม่และให้ความสนใจกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากขึ้น เราตั้งคำถามเกี่ยวกับ “วงศาวทยา” ของพันธุวิศวกรรมศาสตร์ “วาทกรรม” กับปฏิบัติการของ “ชีวอำนาจ” หรือ “อำนาจชีวญาณ” กับการจับจ้องทางการแพทย์ ฯลฯ ถึงกระนั้นก็ตาม นักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาก็ไม่ได้สนใจที่จะสำรวจตรวจสอบเส้นแบ่งที่ทำให้เราไม่เคยก้าวเข้าไปในอาณาบริเวณของความรู้ ที่อยู่นอกเหนือไปจากอาณาเขตดั้งเดิมของเราเลย นั่นคือ แม้เราจะสนใจสังคมสมัยใหม่และวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีมากขึ้น แต่สิ่งที่เราสนใจก็จำกัดอยู่ในปริมณฑลของ “ความจริงทางสังคม” โดยที่เราได้ยินยอมพร้อมใจยกเรื่อง “ความจริงทางกายภาพ” ให้เป็นปริมณฑลอันชอบธรรมของเหล่านักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติที่จะทำการศึกษา ส่วนเรื่อง “ความจริงทางสังคม” ไม่ว่าจะ เป็นพิธีกรรม ความเชื่อ เครือญาติ การแลกเปลี่ยนทางสังคม การประกอบสร้างทางวัฒนธรรมในสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาสมัยใหม่ หรือวงศาวทยา วาทกรรม ในสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาหลังสมัยใหม่ เป็นเรื่องของนักสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาหรือนักสังคมศาสตร์ หรือจะกล่าวได้ว่า ปฏิบัติการทางวิชาการของเรานั้นดำเนินไปบนวิธีคิดที่แบ่งความจริงออกเป็น “โลกทางกายภาพ” ที่ดำเนินไปตามกฎธรรมชาติที่นักวิทยาศาสตร์เป็นผู้ศึกษาค้นคว้าและ “โลกทางสังคม” ที่นักสังคมศาสตร์ นักสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาเป็นผู้ทำการศึกษาค้นคว้า ก็คงไม่ผิด

จะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม ปฏิบัติการทางวิชาการดังกล่าว เป็นการสืบทอด

วิธีคิดแบบทวิลักษณ์ที่แยกธรรมชาติกับวัฒนธรรม (nature and culture) หรือธรรมชาติกับสังคม (nature and society) ออกจากกัน ทวิลักษณ์หรือคู่ตรงข้ามระหว่างโลกทางธรรมชาติกับโลกทางสังคมนี้ สำหรับบรูโน ลาตูร์ (Latour 1993) และฟิลิปป์ เดสโคลา (Philippe Descola) แล้ว มันเป็นหนึ่งใน “มรดกบาป” ของวิธีคิดสมัยใหม่ที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน (Descola 2013a) การแยกขาดระหว่างธรรมชาติและสังคมไม่เพียงทำให้ความรู้และสิทธิในการดูแลรักษาธรรมชาติกลายเป็นสิ่งที่ถูกรบอบครองและผูกขาดโดยผู้เชี่ยวชาญวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (Rudolf and Grino 2012: 43) ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการปลดปล่อยสังคมสมัยใหม่ให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดของการเป็นสังคมแห่งความเท่าเทียมเป็นธรรมและมีอำนาจในการปกครองตนเอง แต่มันยังเป็น “ภววิทยา” (ontology) หรือ “ทฤษฎีเกี่ยวกับความเป็นจริง” (theory of realities) ที่ผิดพลาด ซึ่งเป็นที่มาของการคิดแบบแยกส่วนที่พันนาการสังคมสมัยใหม่ไว้ ไม่ว่าจะเป็นการแยกระหว่าง subject กับ object หรือ structure กับ agency หรือระหว่าง human กับ non-human ก็ตาม

ลาตูร์เสนอว่า วิกฤตต่างๆ ในสังคมสมัยใหม่นั้นมีรากฐานมาจากการมองความจริงในธรรมชาติแยกออกเป็นสองขั้ว (bifurcation of nature) ที่พบได้ทั้งในแนวคิดแบบสมัยใหม่และหลังสมัยใหม่ โลกแห่งความจริงไม่เพียงถูกมองว่าประกอบจากสองสิ่งที่ยกจากกันได้ คือ “ถ้อยคำ” (words) และ “สิ่งของ” (things) แต่แนวคิดแบบแยกส่วนนี้ยังมีฉันทาคติที่ว่า “โลกของสิ่งของ” คือความมีอยู่จริงหนึ่งเดียวที่ดำรงอยู่ ส่วน “โลกของถ้อยคำ” เป็นโลกของ “ภาพตัวแทน” (representation) ที่ถูกเสกสรรปั้นแต่งหรือ “ประกอบสร้าง” ขึ้นด้วยสื่อ ภาษา สัญลักษณ์ วาทกรรม หรือพิธีกรรมต่างๆ เราจึงมี “ภาพตัวแทน” ที่แตกต่างกันมากมายในวัฒนธรรมต่างๆ ให้เราได้ศึกษา แต่ภาพตัวแทนที่หลากหลายเหล่านี้ก็ล้วนแต่เป็นภาพสะท้อนความจริงที่มีอยู่และเป็นอยู่เพียงหนึ่งเดียว นั่นคือ “โลกของสิ่งของ” (pluralism of representations, but a monism of being) (Latour 2013a: 20) การสร้างสังคมสมัยใหม่ที่สมบูรณ์กว่า จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อวิธีคิดที่แยกโลกออกเป็นสองส่วนซึ่งพันนาการมนุษย์อยู่นี้ถูกทลายลงด้วยการก้าวพ้นไปจากญาณวิทยา (epistemology) ที่หมกมุ่นอยู่กับ “ภาพตัวแทน” ที่หลากหลาย และหันไปให้ความสำคัญกับภววิทยา เพื่อทำความเข้าใจกับความหลากหลายของสิ่งเป็นอยู่จริง (being)

การก้าวพ้นจาก “พหุญาณวิทยา” มาสู่ “พหุภววิทยา” (pluralist ontology หรือ ontological pluralism) นี้เองที่กำลังเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของมานุษยวิทยาในปัจจุบัน และเป็นจุดเปลี่ยนที่ทำให้วิธีคิดเกี่ยวกับการจำแนกแยกแยะระหว่างศาสตร์และอศาสตร์ต้องถูกทบทวนและคิดใหม่อย่างสิ้นเชิง

ศาสตร์-อศาสตร์ และจุดเปลี่ยนทางภววิทยา

ตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 19 ต่อเนื่องถึงคริสต์ศตวรรษที่ 20 สังคมวิทยา-มานุษยวิทยาสมัยใหม่มีพัฒนาการภายใต้แนวคิดแบบ epistemological and linguistic approach คือการมุ่งศึกษา “ภาพตัวแทน” ของความจริงที่ปรากฏหรือถูกประกอบสร้างขึ้นในวัฒนธรรมต่างๆ และเน้นถึงบทบาทของภาษาในการสถาปนาความจริง เป็นแนวทางการศึกษาที่ให้ความสนใจกับ “ภาพตัวแทน” ของความจริงและการสถาปนาความจริง โดยไม่ได้ให้ความสนใจกับการตั้งคำถามเกี่ยวกับ “ทฤษฎีเกี่ยวกับความเป็นจริง” (ภววิทยา) หรือสถานะทางภววิทยาของสิ่งที่ศึกษาเท่าไรนัก ความตื่นตัวและการตั้งคำถามทางภววิทยาได้เริ่มต้นก่อตัวขึ้นก่อนในแวดวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีศึกษา (Science and Technology Studies: STS) ในช่วงทศวรรษที่ 1980 โดยการบุกเบิกของบรูโน ลาตูร์ จอห์น ลอว์ (John Law) และมิเชล แคลลอน (Michel Callon) ซึ่งได้เสนอทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำ (Actor-Network Theory: ANT) ด้วยการติดตามผู้กระทำ (actor) ในกระบวนการที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ก่อตัวขึ้น (science in the making) (Latour 1987; Latour and Woolgar 1979; Law and Hassard 1999)

ทฤษฎี ANT นี้ได้ปลดปล่อยความคิดเกี่ยวกับผู้กระทำทำให้เป็นอิสระจากมนุษย์ โดยแสดงให้เห็นว่าปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์นั้นมีลักษณะเป็นเครือข่าย การปฏิบัติการแบบ material semiotics ซึ่งไม่เพียงแต่มนุษย์เท่านั้นที่มีฐานะเป็นผู้กระทำ หากแต่วัตถุสิ่งของ สัตว์ เทคโนโลยี รวมทั้งตัวบทและความหมายต่างๆ ก็ล้วนมีฐานะเป็นผู้กระทำได้ทั้งสิ้น เพราะในระบบที่อัตลักษณ์ของสิ่งต่างๆ ถูกนิยามจากปฏิสัมพันธ์ที่มันมีกับสิ่งอื่นๆ แล้ว อะไรก็ตามที่สามารถหันเหหรือปรับเปลี่ยนปฏิบัติการในระบบได้ก็ถือว่าสิ่งนั้นมีสถานะเป็น “ผู้กระทำ” ได้ ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นคน สัตว์ สิ่งของหรือเทคโนโลยีก็ตาม หากพิจารณาในแง่นี้แล้ว มนุษย์ (human) กับสิ่งของหรือสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (object หรือ non-human) ก็มีสถานะในทางภววิทยาที่ไม่แตกต่างกัน ทฤษฎี ANT นี้ไม่เพียงแต่แยกสายเส้นแบ่งระหว่างมนุษย์และวัตถุสิ่งของ แต่ยังปฏิเสธคู่ตรงข้ามของโครงสร้าง-ผู้กระทำ (structure-agency) ด้วยการมองผู้กระทำเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการของ “ผู้กระทำ-เครือข่าย” หรือ actor-network นี้ หมายถึงผู้กระทำที่ปฏิบัติการผ่านเครือข่ายดำรงอยู่ได้ด้วยเครือข่าย และไม่อาจแยกออกจากเครือข่ายได้

หลักการสำคัญประการหนึ่งที่ ANT ใช้ในการศึกษาปรากฏการณ์ คือ การไม่ยึดถือสมมติฐานเบื้องต้นใดๆ ไว้ล่วงหน้า ซึ่งเป็นหลักการที่ได้รับอิทธิพลมาจากแนวทาง

การศึกษาแบบ ethnomethodology หลักการนี้ทำให้สิ่งต่างๆ ถูกจัดให้มีสถานะที่เท่าเทียมเสมอกัน โดยไม่ได้ให้ความสำคัญหรืออิทธิพลแก่คน สัตว์ สิ่งของ หรือความรู้ที่ถูกอ้างอิงมาก่อน นักวิจัยจะให้น้ำหนักและความสำคัญของความเห็นหรือข้อมูลที่สังเกตได้จากนักวิทยาศาสตร์ไม่ต่างไปจากความเห็นของคนธรรมดาทั่วไป แต่การให้ความสำคัญที่เท่าเทียมกันนี้เป็นมากกว่าการให้ความสำคัญที่เท่าเทียมกันต่อ “ภาพตัวแทน” ที่เกิดจาก “ญาณวิทยา” ที่แตกต่างกันของนักวิทยาศาสตร์กับคนธรรมดาทั่วไป เพราะ ANT เน้นไปถึงการให้ความสำคัญที่ “ความเป็นจริง” ที่หลากหลาย อันมีที่มาจาก “ภววิทยา” ที่แตกต่างแต่เท่าเทียมกัน (flat ontology) เป็นสำคัญ (DeLanda 2004: 41) ข้อมูลที่สังเกตได้จากสิ่งของวัตถุ (object) หรือสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (non-human) จึงไม่มีความแตกต่าง

หลักการนี้เองที่ลาตูร์ใช้เป็นรากฐานของสิ่งที่เขาเรียกว่า symmetrical anthropology หรือมานุษยวิทยาสมมาตร ซึ่งไม่เพียงปฏิบัติต่อมนุษย์และวัตถุเสมอกัน (เพื่อสลายเส้นแบ่งระหว่างธรรมชาติและสังคม) แต่ยังปฏิบัติต่อสังคมตะวันตกเหมือนกับสังคมอื่นๆ ที่นักมานุษยวิทยาเข้าไปศึกษา มานุษยวิทยาสมมาตรจึงไม่ได้มีไว้ศึกษาเฉพาะสังคมดั้งเดิม แต่หันความสนใจมาศึกษามานุษยวิทยาของความเป็นสมัยใหม่ (anthropology of the modern) ที่สำคัญ มานุษยวิทยาสมมาตรยังเสนอให้เราปฏิบัติต่อความรู้ (knowledge) ไม่ต่างไปจากความเชื่อ (belief) โดยการใช้ภาษาชุดเดียวกันในการพูดถึงมันและใช้กรอบแนวคิดเดียวกันในการอธิบายมัน การมองเช่นนี้จะช่วยให้นักมานุษยวิทยาไม่มองคนพื้นเมืองแตกต่างไปจากคนสมัยใหม่ (Latour 1993: 92) เพราะมานุษยวิทยาที่พิจารณาอย่างสมมาตรนี้จะทำให้เห็นว่าทั้งชนพื้นเมืองและสังคมสมัยใหม่ต่างก็เป็น “ส่วนรวม” (collective) แบบหนึ่งที่ถือถือเป็นเครือข่าย มีปฏิสัมพันธ์และตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของทั้งมนุษย์ (human) สิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (non-human) และวัตถุสิ่งของ (material-object) ที่ประกอบกันเป็นจักรวาลวิทยาของตนเองเหมือนกัน

เมื่อเส้นแบ่งระหว่างธรรมชาติและสังคม มนุษย์และอมมนุษย์ ชีวิตและวัตถุสิ่งของ สังคมดั้งเดิมและสังคมสมัยใหม่ รวมทั้งความรู้และความเชื่อถูกสลายไป ณ ตรงจุดเปลี่ยนทางภววิทยานี้ การพูดถึง “ศาสตร์” กับ “อศาสตร์” จึงกลายเป็นเรื่องไร้ความสำคัญไปในทันที สิ่งที่ควรให้ความสำคัญมากกว่าก็คือการสร้าง ความเข้าใจผ่าน “พหุภววิทยา” (ontological pluralism) ที่สามารถมองเห็นและมีความละเอียดอ่อนต่อความจริงที่หลากหลายได้

เรื่องเล่าเรื่องที่สอง: บั้งไฟพญานาค จักรวาลวิทยา และวิธีการทางวิทยาศาสตร์

ทุกปีในคืนขึ้น 15 ค่ำเดือน 11 จะมีลูกไฟพุ่งขึ้นจากลำน้ำโขงที่บริเวณจังหวัดหนองคาย บึงกาฬ ไปจนถึงอุบลราชธานี ลูกไฟสีแดงอมชมพูขนาดตั้งแต่เท่าหัวแม่มือไปจนถึงขนาดเท่าผลส้มจำนวนนับสิบหรือร้อยลูกจะลอยขึ้นจากน้ำ พุ่งไปในอากาศ ลูกไฟประหลาดที่เคยถูกเรียกว่า “บั้งไฟผี” ที่เกิดขึ้นช่วงวันออกพรรษาทุกปีนี้ ต่อมาถูกเรียกว่า “บั้งไฟพญานาค” ที่ไม่เพียงเป็นปรากฏการณ์ที่ตอกย้ำตำนานพื้นบ้านและศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาในท้องถิ่นแล้ว ยังดึงดูดความสนใจจากนักท่องเที่ยวให้เดินทางมาค้ำงแรมรอชมบั้งไฟประหลาดนี้ทุกปี ปีละนับแสนคน นอกจากนี้ ปรากฏการณ์นี้ยังดึงดูดความสนใจใคร่รู้ทั้งของนักวิทยาศาสตร์อาชีพและนักวิจัยสมัครเล่นจำนวนมากให้เข้าไปหาคำอธิบายทางวิทยาศาสตร์ว่าลูกไฟจำนวนมากที่ปรากฏให้เห็นว่าลอยขึ้นจากน้ำนั้นแท้ที่จริงมันเกิดจากอะไรกันแน่ เรื่องราวอันน่าพิศวงนี้ถูกนำไปสร้างเป็นภาพยนตร์ชื่อ *15 ค่ำเดือน 11* ที่บอกเล่าเรื่องราวของ “ศรัทธา” และคติพื้นบ้านที่เชื่อว่าพญานาคเป็นผู้จุดบั้งไฟเพื่อบูชาพระพุทธเจ้าที่ต้องมาเผชิญหน้ากับ “เหตุผล” ของสังคมสมัยใหม่ที่เชื่อว่าปรากฏการณ์นี้สามารถอธิบายได้ด้วยหลักการทางวิทยาศาสตร์ ภาพยนตร์ถูกนำออกฉายในปี พ.ศ. 2545 และทำรายได้มหาศาล

ในปีเดียวกันนั้น มีการนำเสนอเรื่องราวบั้งไฟพญานาคทางสถานีโทรทัศน์ไอทีวี โดยแสดงให้เห็นว่ามีคนใช้ปืนยิงกระสุนส่องวิถีขึ้นฟ้าจากทางฝั่งประเทศลาว ทำให้เกิดข้อถกเถียงเกิดขึ้นมากมาย ความพยายามที่จะพิสูจน์เรื่องบั้งไฟพญานาคดำเนินมาอย่างต่อเนื่องจนเมื่อราว พ.ศ. 2555-2556 ก็มีการนำเสนอภาพถ่ายบั้งไฟพญานาคจากกล้องที่เปิดหน้ากล้องค้างไว้เป็นระยะเวลาานาน ภาพถ่ายที่ได้เห็นเป็นลำแสงของลูกไฟที่พุ่งเป็นเส้นทางยาวขึ้นมาจากพุ่มไม้ในฝั่งลาว ลูกไฟหลายลูกมีจุดกำเนิดมาจากตำแหน่งเดียวกัน ทั้งยังมีภาพจากกล้องหลายตัวที่ตั้งในตำแหน่งต่างกัน แต่ก็แสดงให้เห็นจุดที่ลูกไฟพุ่งขึ้นว่าอยู่ในตำแหน่งเดียวกันบนฝั่งประเทศลาว ยิ่งเมื่อพิจารณาประกอบกับคำสัมภาษณ์ชาวบ้านฝั่งลาวในคลิปวิดีโอจากรายการของสถานีโทรทัศน์ไอทีวี ที่บอกว่าชาวลาวมีการยิงปืนในเทศกาลเช่นนี้มานานแล้ว ทั้งยังมีการยิงให้ดูเป็นตัวอย่าง ซึ่งปรากฏว่า เมื่อกระสุนสีส้มอมชมพูพุ่งขึ้นฟ้าได้ไม่ถึงนาทีก็จะได้ยินเสียงเฮด้วยความตื่นเต้นสนุกสนานดังมาจากทางฝั่งไทย

วิทยาศาสตร์ได้ประกาศชัยชนะเหนือความเชื่ออันงมงายของชาวบ้านแล้ว “ศาสตร์” ได้ทำลายล้าง “อศาสตร์” ให้หมดไปอีกครั้งหนึ่งแล้ว หรือเราจะอ่านปรากฏการณ์นี้

จากมุมมองของพหุภววิทยาและมานุษยวิทยาสมมาตร และนำไปสู่การแปลความใหม่ (translation) ได้อย่างไร เพื่อทำการบ้านในข้อนี้เราจำเป็นต้องกลับไปพิจารณางานของฟิลิปป์ เดสโคลา เสียก่อน

ในการบรรยายครั้งสำคัญที่ได้ปูรากฐานวิธีคิดให้กับพหุภววิทยา (Descola 2013a) เดสโคลาเริ่มต้นด้วยการตั้งข้อสังเกตว่า มานุษยวิทยาที่ผ่านมามักศึกษาลักษณะทางสังคมและสถาบันทางสังคมต่างๆ เพื่อที่จะเข้าใจความคิดของมนุษย์ เดสโคลาคิดว่าการกระทำเช่นนั้นเป็นความผิดพลาดเพราะเหมือนกับเราสรุปเอาเองว่า รูปแบบทางสังคมสามารถเป็นเครื่องบอกวามมนุษย์คิดเกี่ยวกับความจริงอย่างไร วิธีคิดนี้มีรากฐานมาตั้งแต่เดอริเคม (Emile Durkheim) ที่ให้ความสำคัญกับ “ความเป็นจริงทางสังคม” ซึ่งถือว่าเป็นวิธีคิดที่ทำให้สังคมศาสตร์สามารถสถาปนาตนเองขึ้นเป็นวิชาการสาขาหนึ่งได้ แต่วิธีคิดเช่นนี้ผิดพลาดเพราะมันเริ่มต้นจากการแยก “ความเป็นจริงทางสังคม” ออกจากความเป็นจริงอื่นๆ ที่สำคัญ แนวคิดที่ใช้สังคมเป็นศูนย์กลาง (sociocentric) นี้ ทำราวกับว่าการทำความเข้าใจกับ “ความจริงทางสังคม” จะช่วยให้เราเข้าใจ “ความเป็นจริงที่มนุษย์มองโลก” หรือ “ภววิทยา” ได้ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การถือว่าการศึกษาทาง “สังคมวิทยา” จะเป็นรากฐานให้เราเข้าใจ “ภววิทยา” ได้ เดสโคลาคิดว่านี่เป็นข้อผิดพลาดสำคัญ เพราะความจริงทางภววิทยาต่างหากที่เป็นบาทฐานของความจริงอื่นๆ เดสโคลาเสนอให้เราละทิ้งความคิดที่ผิดพลาดนี้และกลับมาให้ความสำคัญกับภววิทยาในฐานะรากฐานของการเข้าใจโลกแห่งความจริงทางสังคม

คำถามก็คือ หากเราจะศึกษาปรากฏการณ์ โดยไม่เอาฐานคติทางภววิทยามา กำหนดล่วงหน้า เราจะทำอย่างไร เดสโคลาเริ่มต้นด้วยความคิดที่ว่า หากมนุษย์จะนิยามความจริงทางภววิทยาโดยไม่อาศัยค่านิยมทางภววิทยาล่วงหน้าใดๆ มาเป็นอคติ มนุษย์จะสามารถนิยามความจริงได้ก็ด้วยการอาศัยร่างกาย (body) และเจตจำนง (intentionality) ของตนเองเท่านั้น และมนุษย์จะพิจารณาความจริงบนฐานที่ว่าสรรพสิ่งย่อมมีองค์ประกอบที่ไม่ต่างไปจากตัวมนุษย์ คือ ประกอบขึ้นด้วยร่างกายหรือกายภาพ (physicality) และส่วนที่เป็นเจตจำนงหรือภาวะภายใน (interiority) เมื่อเป็นเช่นนี้ ภววิทยาหรือ ความจริงของการดำรงอยู่ใดๆ ย่อมถูกมนุษย์นิยามจากคุณสมบัติทั้งสองประการ คือ physicality และ interiority นี้เอง

ในการศึกษาของเดสโคลา เราต้องเข้าใจเบื้องต้นก่อนว่า เดสโคลาเป็นนักมานุษยวิทยาฝรั่งเศสและเป็นลูกศิษย์ของ Lévi-Strauss วิธีการศึกษาทางมานุษยวิทยาของเดสโคลาเป็นไปตามแบบฉบับของมานุษยวิทยาฝรั่งเศสด้วยวิธีวิทยาแบบ Lévi-Straussian อย่างเคร่งครัด มานุษยวิทยาฝรั่งเศสให้ความหมายของงานชาติพันธุ์นิพนธ์

(ethnography) ชาติพันธุ์วิทยา (ethnology) และมานุษยวิทยา (anthropology) ไว้แตกต่างจากทางอังกฤษและสหรัฐอเมริกา สำหรับเดส์โคลาแล้ว เป้าหมายของนักมานุษยวิทยาไม่ได้อยู่ที่การพรรณนาที่เข้มข้นหรือ thick description เหมือนที่ คลิฟฟอร์ด เกอร์ทซ์ (Clifford Geertz) เคยเสนอไว้ เพราะนั่นเป็นภารกิจของนักชาติพันธุ์นิพนธ์ (ethnographer) การศึกษาอย่างถี่ถ้วนแบบชาติพันธุ์นิพนธ์จะช่วยให้เราเห็นรายละเอียดของชีวิตทางสังคมของชนกลุ่มหนึ่งได้ดี เมื่อเอางานชาติพันธุ์นิพนธ์ต่างๆ มาวิเคราะห์เปรียบเทียบกันก็จะเห็นความเหมือน ความต่างของวัฒนธรรมอันหลากหลาย ซึ่งการวิเคราะห์เปรียบเทียบแง่มุมต่างๆ ของกลุ่มชาติพันธุ์นี้เป็นงานชาติพันธุ์วิทยา ส่วนมานุษยวิทยานั้นเป็นงานเชิงปรัชญา คือการทำความเข้าใจวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ต่างๆ เพื่อสร้างปรัชญา คือ ความเข้าใจเกี่ยวกับความจริง ความเป็นมนุษย์หรือคุณค่าสากลต่างๆ และสิ่งที่เดส์โคลาใช้ในการสร้างความเข้าใจพหุภววิทยาก็คือ การใช้การวิเคราะห์เปรียบเทียบวัฒนธรรมต่างๆ ตามแบบชาติพันธุ์วิทยา เพื่อยกระดับเป็นความเข้าใจทางปรัชญา-มานุษยวิทยา (philosophical anthropology) ซึ่งเป็นเป้าหมายและเป็นความหมายประการเดียวของมานุษยวิทยาในทัศนะของเดส์โคลา (Descola 2013b; Kelly 2014: 261)

เดส์โคลาใช้การสำรวจและศึกษางานชาติพันธุ์นิพนธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ และทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบว่าวัฒนธรรมต่างๆ นิยามความจริงหรือธรรมชาติของสรรพสิ่งผ่านลักษณะกายภาพและภาวะภายในอย่างไร เขาพบว่าวัฒนธรรมต่างๆ นิยามความจริงของสรรพสิ่งแตกต่างกันอย่างน้อยพอจะจำแนกได้เป็น 4 ลักษณะ (modes of identification) ด้วยกัน คือ กลุ่มแรก เป็นพวกที่มองว่าสรรพสิ่งที่ดำรงอยู่นั้นมีภาวะภายในที่เป็นหนึ่งเดียวกัน มีความต่อเนื่อง (continuity of interiority) เป็นเนื้อเดียวกันหรือเหมือนกัน ส่วนกายภาพภายนอกนั้นมีความหลากหลายแตกต่างกัน เดส์โคลาเรียกภววิทยาแบบนี้ว่า animism (หรือวิญญาณนิยม) ในโลกของความจริงหรือภววิทยาแบบนี้สรรพสิ่ง ไม่ว่าจะเป็นภูเขา ป่า ต้นไม้ แม่น้ำ ลำธาร ก้อนหิน คน หรือสัตว์ล้วนมีภาวะภายใน (ซึ่งอาจมีชื่อเรียกต่างๆ กัน เช่น วิญญาณ soul หรือผี spirit essence) ที่ไม่แตกต่างกันเลย ต่างก็มีความรู้สึก รัก ชอบ เกลียด ชังไม่ต่างกัน ชอบที่จะให้ปฏิบัติต่อด้วยความเคารพ เมื่อถูกละเมิดและมีอารมณ์โกรธก็อาจทำร้ายคนอื่น ทำให้เกิดภัยธรรมชาติ โรคระบาด หรือทำให้มนุษย์เจ็บป่วย ซึ่งต้องทำการขอขมาหรือหาข่าวของที่ถูกใจมาเช่นไหว้เอาใจให้หายโกรธ สรรพสิ่งจึงมีภาวะภายในที่ไม่ต่างไปจากมนุษย์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือความเป็นมนุษย์นั่นเองที่เป็นภาวะภายในหนึ่งเดียวร่วมกันของสรรพสิ่ง ภววิทยาแบบนี้พบได้ในชนพื้นเมืองในอเมริกาใต้ อเมริกาเหนือ ไชบีเรีย และบางส่วนในเอเชียอาคเนย์และเมลาเนเซีย

ภววิทยานี้เป็นการนิยามกำหนด (identification) ความเป็นจริงที่ดำรงอยู่จาก ลักษณะภายในที่เป็นหนึ่งเดียวกันของสรรพสิ่ง ส่วนกายภาพหรือรูปปรากฏที่แตกต่างกันนั้น แม้จะไม่ได้มีความสำคัญเท่ากับภาวะภายใน แต่ความแตกต่างทางกายภาพก็ทำให้ สรรพสิ่งมีตำแหน่งแห่งที่ในโลกของความจริงแตกต่างกัน เพราะกายภาพที่ต่างกันทำให้เกิดความจำเป็นทางสรีระที่แตกต่างกันไปด้วย ไม่ว่าจะเป็นผัสสะการรับรู้การบริโภค การเคลื่อนไหวหรือความสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ ย่อมเป็นไป ไม่ได้เลยหากทุกๆ สิ่งที่ดำรงอยู่มีลักษณะที่เหมือนกันหมด พฤติกรรม การแสดงออก และความสัมพันธ์เหล่านี้ล้วนแต่มีลักษณะภายนอกเป็นเครื่องกำหนด แต่กายภาพหรือ ลักษณะภายนอกนี้ก็ไม่ได้เป็นสิ่งที่ตายตัว เพราะมันสามารถปรับเปลี่ยนได้ด้วยการ ประดับแต่งเติม หมอผีในภววิทยาแบบนี้จึงสามารถแปลงกายให้ตนเองเป็นสิ่งสาราสัตว์ได้ ไม่ว่าจะด้วยการประดับประดาด้วยเล็บ เขา เขี้ยว งา หรือการตีตบิก หาง คลุมตัว ด้วยหนังสัตว์หรือห้อยแขวนเครื่องราง การทำเช่นนั้นจะทำให้สามารถสื่อสารกับบรรดา สิ่งสาราสัตว์ได้เหมือนเป็นพวกเดียวกัน เพราะสัตว์เหล่านั้นจะเห็นตนเองและพวกเดียวกัน เป็นมนุษย์ จึงมีพฤติกรรมกับพวกเดียวกันเหมือนกับที่มนุษย์มีพฤติกรรมต่อเพื่อนมนุษย์ (การมองโลกด้วยมุมมองเชิงสัมพัทธ์หรือ perspectivism นี้เป็นแนวคิดที่ถูกพัฒนาขึ้น โดย Viveiros de Castro จากการศึกษาวัฒนธรรมของพวก Amerindian (Viveiros de Castro 2012) แนวคิดนี้ถูกใช้เพื่อทำความเข้าใจ “ญาณวิทยา” หรือ “ความรู้และ วิธีแสวงหาความรู้” ที่เกิดขึ้นจากการนิยามความจริงในภววิทยาที่แตกต่างกัน)

ภววิทยาแบบที่สองที่เดสโคลานำเสนอคือ totemism ซึ่งถือว่าสรรพสิ่ง (ทั้งกายภาพ และลักษณะภายใน) ดำรงอยู่บนความเป็นจริงที่มีได้ต่อเนื่องเป็นหนึ่งเดียวกันทั้งหมด หากแต่แบ่งออกเป็นช่วงๆ ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็นกลุ่มๆ ตามลักษณะที่เหมือนกัน สัตว์ต่างๆ จึงแบ่งออกได้เป็นกลุ่มๆ เช่น สัตว์นกก่า สัตว์ที่เป็นเหยื่อ สัตว์ที่ออกหากิน กลางคืน ไม่เพียงแต่สัตว์เท่านั้นที่แบ่งออกเป็นกลุ่มๆ ที่มีธรรมชาติไม่เหมือนกันเช่นนี้ มนุษย์ก็แบ่งออกเป็นกลุ่มๆ (moieties) โดยสมาชิกในแต่ละกลุ่มจะมีธรรมชาติ (ทั้งลักษณะ ทางกายภาพ เช่น รูปร่างหน้าตา กิริยาท่าทาง ทักษะความสามารถ และลักษณะภายใน เช่น นิสัยใจคอ อารมณ์ความรู้สึก) ที่มีลักษณะเฉพาะภายในกลุ่มที่เหมือนกัน ซึ่งแตกต่าง ไปจากกลุ่มอื่นๆ ที่สำคัญก็คือ ในภววิทยาแบบ totemism นี้ สรรพสิ่งในธรรมชาติที่แยก ออกเป็นกลุ่มๆ ที่แตกต่างกันนั้นก็กลับมีความสมนัย (correspondence) ที่คู่ขนานกัน ดำรงอยู่ คือ ความสมนัยกันระหว่างกลุ่มต่างๆ ในอาณาจักรสัตว์และกลุ่มชนชาติในอาณาจักร มนุษย์ (Lévi-Strauss 1963) ตัวอย่างเช่น ในบรรดาชนพื้นเมืองในออสเตรเลียซึ่งแบ่งออกเป็นเผ่าต่างๆ นั้น ลักษณะบุคลิกนิสัยและพฤติกรรมของเผ่าหนึ่งก็จะไม่เหมือนกันกับ

เผ่าอื่น แต่จะเหมือนกับสัตว์ประจำเผ่าของตน ชนพื้นเมืองเผ่าหมี เผ่าอินทรี หรือเผ่า
นกเค้าแมวก็น่าจะมีลักษณะทางกายภาพและนิสัยใจคอของหมี อินทรี หรือนกเค้าแมว เช่น
แข็งแรง ว่องไว หรือลึกลับระแวงระวังเป็นบุคลิกนิสัยประจำเผ่า ที่สำคัญ ความสัมพันธ์
ระหว่างชนพื้นเมืองแต่ละกลุ่มก็จะล้าไปกับความสัมพันธ์ระหว่างสัตว์ประจำเผ่าด้วย
(similarities between systems of the differences)

ภววิทยาแบบ totemism จึงเป็นระบบที่เน้นไปที่การจัดหมวดหมู่ (classification)
และการจัดความสัมพันธ์ของหมวดหมู่ต่างๆ เป็นการจัดหมวดหมู่ที่มีทั้งมนุษย์ (human)
และสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (non-human) คือสัตว์ต่างๆ ผสมรวมอยู่ด้วยกัน ในภววิทยาที่มนุษย์
ไม่ได้แยกออกจากสัตว์นี้ เส้นแบ่งระหว่างธรรมชาติและวัฒนธรรมจึงไม่มีอยู่ และหาก
เราเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างภววิทยาแบบ animism กับแบบ totemism เราก็จะ
เห็นความแตกต่างในการนิยามโลกแห่งความจริงได้อย่างชัดเจน ในขณะที่ animism
ความต่อเนื่องเป็นหนึ่งในทั้งหมดของภาวะภายใน ของสรรพสิ่งในธรรมชาติ
ดำรงอยู่เหนือความแตกต่างทางกายภาพ ภาวะภายในจึงสำคัญและเป็นแรงขับให้เกิด
พฤติกรรมต่างๆ ซึ่งสิ่งต่างๆ แสดงออกแตกต่างกันไปเพราะมีลักษณะทางกายภาพหรือ
สรีระที่แตกต่างกัน ส่วน totemism นั้น สรรพสิ่งแบ่งออกได้เป็นกลุ่มๆ ความเป็นจริง
จึงมีลักษณะเป็นสองระนาบ คือ ภายในกลุ่มที่เหมือนกัน กับระหว่างกลุ่มที่แตกต่างกัน
ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ที่พบเห็นได้ในธรรมชาติ เป็นต้นแบบที่ใช้สำหรับจัด
ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ของมนุษย์

ภววิทยาแบบที่ 3 ของเดส์โคลาเรียกว่า analogism หรืออุปมานิยม จักรวาลของ
อุปมานิยมนี้ไม่ได้ประกอบด้วยสิ่งที่เหมือนกันเป็นกลุ่มๆ แบบ totemism หรือสิ่งที่มี
แตกต่างหลากหลายทางกายภาพ แต่มีสาร์ตอะหรือภาวะภายในที่เป็นหนึ่งเดียวกันแบบ
animism หากแต่จักรวาลนั้นเต็มไปด้วยสรรพสิ่งอันเนกอนันต์ ที่แตกต่างหลากหลาย
ทั้งทางกายภาพและภาวะภายใน แต่ละสิ่งดำรงอยู่ในสภาวะเฉพาะของตนแตกต่าง
จากสิ่งอื่น ทว่าในโลกของความจริงอันโกลาหลและอลหม่านไปด้วยความต่างนี้
สรรพสิ่งกลับมีระบบที่ร้อยเรียงความยุ่งเหยิงให้เป็นระเบียบผ่านอุปมาการแห่งความ
คล้ายคลึง (analogical resemblance) ที่ช่วยให้มนุษย์สามารถดำเนินชีวิตในความสับสน
อลหม่านนี้ได้ ตัวอย่างเช่นในจักรวาลวิทยาของจีนที่เต็มไปด้วยวัตถุสารและอวัตถุสาร
อันอนเนกอนันต์ทั้งหมดนี้โลกธาตุนั้น สามารถอุปมาเสมือนว่าก่อปรุขึ้นด้วยธาตุทั้งห้า คือ
ดิน ไฟ ทอง ไม้ น้ำ หมายความว่า คุณสมบัติของสรรพสิ่งทั้งหมดทั้งมวลนั้นอุปมา
ได้ประหนึ่งว่า ปรุขึ้นจากคุณสมบัติของธาตุทั้งห้านี้ในสัดส่วนและความเข้มข้นที่
แตกต่างกัน ภววิทยาแบบอุปมานิยมนี้มองสรรพสิ่งที่หลากหลาย โดยแยกแยะและ

หยิบยกเอาส่วนที่ละม้ายคล้ายคลึงกันมา เพื่อจัดระบบให้มนุษย์สามารถจัดการกับความจริงอันอนอกอนันต์นั้นได้ เดส์โคลาซีชี้ให้เห็นว่า ภาววิทยาแบบอุปมานิยมนี้มีตัวอย่างที่โดดเด่นในวัฒนธรรมจีน นอกจากนี้ ยังมีให้เห็นได้ในหลายส่วนของเอเชีย แอฟริกา ตะวันตก ในชนพื้นเมืองในเม็กซิโกอเมริกา และในแถบแอนดีส

ภาววิทยาแบบสุดท้ายที่เดส์โคลาซีเสนอคือ naturalism หรือธรรมชาตินิยม ซึ่งเป็นภาววิทยาของสังคมนิยมใหม่ในทางกายภาพแล้ว ภาววิทยาแบบธรรมชาตินิยมนี้ ถือว่าสรรพสิ่งล้วนประกอบขึ้นจากองค์ประกอบทางกายภาพที่ไม่ต่างกัน สิ่งมีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ พืช หรือแม้แต่สิ่งไม่มีชีวิต เช่น วัตถุสิ่งของ ต่างก็ประกอบด้วยอะตอม แร่ธาตุ สารประกอบทางเคมีที่ไม่แตกต่างกัน มนุษย์และสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ หรือสัตว์และสิ่งของแตกต่างกันตรงที่มนุษย์มีจิตใจ มีเจตจำนง สามารถคิดและสร้างสรรค์ได้ แม้ในสัตว์ที่มีโครงสร้างทางพันธุกรรมใกล้เคียงกับมนุษย์ที่สุด ภาววิทยาแบบธรรมชาตินิยมนี้ก็ไม่ถือว่าสัตว์พวกนั้นมี “ความเป็นมนุษย์” อย่างที่มนุษย์มี ข้อนี้ธรรมชาตินิยมแตกต่างจากภาววิทยาแบบวิญญานนิยมอย่างชัดเจน เพราะวิญญานนิยมจะถือว่าสรรพสิ่ง ไม่ว่าจะเป็นป่า เขา แม่น้ำ ลำธาร หรือต้นไม้ ล้วนแต่มี “ความเป็นมนุษย์” ไม่ต่างไปจากคน สำหรับภาววิทยาแบบธรรมชาตินิยมแล้ว ความเป็นมนุษย์มีอยู่แต่ในคนเท่านั้น และความเป็นมนุษย์นี้แสดงออกผ่านการสร้างสรรค์ศิลปะ ภาษา และวัฒนธรรมที่ไม่มีอยู่ในโลกธรรมชาติ

ภาววิทยาแบบธรรมชาตินิยมนี้เป็นรากฐานที่ทำให้เกิดพัฒนาการของความรู้ที่แยก “ธรรมชาติ” ออกจาก “สังคม” การศึกษาธรรมชาติมุ่งแสวงหาความจริงทางกายภาพที่เปิดเผยให้เห็นกฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ที่เป็นหนึ่งเดียวกันของธรรมชาติ ในขณะที่การศึกษาสังคมมุ่งแสวงหาความจริงทางสังคมที่เป็นลักษณะเฉพาะของมนุษย์ หลังคริสต์ศตวรรษที่ 19 เส้นแบ่งความรู้ถูกขีดแบ่งอย่างชัดเจน “ความจริงทางธรรมชาติ” เป็นเรื่องของนักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ส่วนความจริงทางสังคมเป็นเรื่องของนักสังคมศาสตร์ที่สำคัญ นักสังคมศาสตร์ได้สมาทานกรอบความคิดเกี่ยวกับความจริง คือ ภาววิทยาแบบธรรมชาตินิยมนี้ไว้อย่างไม่เคยตั้งคำถาม ทั้งยังนำกรอบความคิดเกี่ยวกับความจริงดังกล่าวไปใช้ตีความปรากฏการณ์ท้องถิ่น โดยมีได้ให้ความสนใจกับภาววิทยาท้องถิ่นหรือนิยามความจริงที่แตกต่างไปจากที่นักสังคมศาสตร์ยึดถือ ทั้งที่สังคมโดยส่วนใหญ่ในอดีตที่ผ่านมา ไม่ได้มองความจริงแบบแยกสังคมออกจากธรรมชาติเลย

หันกลับมาที่ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค คราวนี้เราก็จะเห็นอย่างชัดเจนว่า ภาววิทยาแบบพื้นบ้าน ซึ่งอาจเทียบเคียงได้กับวิญญานนิยม (animism หรือ animistic ontology) กับภาววิทยาแบบนักวิทยาศาสตร์ที่เข้าไปตรวจสอบและพิสูจน์ปรากฏการณ์ลูกไฟประหลาดนั้นแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ความแตกต่างที่ว่านี้ไม่ได้อยู่ที่ทฤษฎีที่ทั้ง

สองฝ่ายใช้อธิบายความจริง (epistemological variation) แต่ต่างกันที่รากฐานของการนิยามความจริง (ontological incommensurability) ภววิทยาแบบธรรมชาตินิยมที่แฝงฝังอยู่ในศาสตร์สมัยใหม่ทำให้เราเห็นโดยปริยายว่า “ความจริงทางกายภาพ” นั้นมีอยู่เพียงแบบเดียวและเป็นความจริงหนึ่งเดียวเท่านั้น เพียงแต่สาเหตุที่ชาวบ้านพูดถึงบั้งไฟพญานาคต่างจากนักวิชาการสมัยใหม่นั้นเป็นเพราะความจริงหนึ่งเดียวนั้นถูกตีความผ่านภาษา สัญลักษณ์และความรู้ท้องถิ่น และถูกสร้างเป็นภาพตัวแทนทางวัฒนธรรม (cultural representation) ที่ต่างกัน แต่หากเราถอยกลับมามองให้กว้างขึ้นก็อาจเห็นได้ว่าการทำความเข้าใจปรากฏการณ์นี้จะต้องยกระดับการวิเคราะห์ให้ขึ้นไปสู่ระนาบของภววิทยามากกว่าที่จะมาถกเถียงในเรื่องญาณวิทยาและภาพตัวแทนของความจริง

ถึงตรงนี้เราอาจเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องพหุภววิทยาของเดส์โคลานั้นวางอยู่บนพื้นฐานการเปรียบเทียบแบบชาติพันธุ์วิทยา ในลักษณะที่นำเอาวัฒนธรรมต่างกันมาเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นความแตกต่าง วัฒนธรรมต่างๆ จึงถูกนำเสนอคล้ายกับว่ามีภววิทยาอยู่แบบใดแบบหนึ่งเพียงแบบเดียว เช่น ในวัฒนธรรมของชนพื้นเมืองที่ออสเตรเลียจะมีภววิทยาแบบ totemism หรือวัฒนธรรมจีนมีภววิทยาแบบ analogism แม้เดส์โคลาจะออกตัวไว้ว่าภววิทยาทั้งสี่แบบมักไม่ได้ปรากฏในสังคมแบบหยุดนิ่งหรือบริสุทธิ์ แต่จะมีภววิทยาแบบใดแบบหนึ่งที่โดดเด่นหรือมีอิทธิพลมาก แต่เราก็ไม่เห็นภาพปฏิสัมพันธ์หรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเมื่อภววิทยาที่แตกต่างกันต้องมาปะทะสังสรรค์กัน เราไม่เห็น “การเมืองของภววิทยา” (ontological politics) ว่าเกิดขึ้นหรือคลี่คลายได้อย่างไร ในเมื่อนิยามของความจริงที่แตกต่างกันนั้น เป็นเรื่องที่ยากต่อการตกลงหรือยอมความกันได้ (incommensurability)

เรื่องเล่าเรื่องที่สาม: บุญกรรม ภววิทยากับโรคพาร์กินสัน

ปี พ.ศ. 2556 นโยบายจํานำข้าวด้วยราคาสูงอย่างไม่เคยมีมาก่อนของรัฐบาลได้ทำให้สมใจ ลูกสาวคนเดียวของคุณตาแพง ต้องรูนอยู่กับการจัดการจ้างคนมาช่วยทำนาที่มีกว่า 400 ไร่ ตาแพงเองก็รู้สึกมีความหวังกับข้าวเปลือกที่มีราคาดี แต่ก็ไม่สามารถทำอะไรได้มากนักแล้ว ไม่ใช่เพราะตาแพงอายุมากถึง 78 ปี แต่เป็นเพราะคุณตาป่วยด้วยโรคที่หมอบอกกับแกว่าเป็นพาร์กินสัน (parkinsonism) อาการป่วยของตาแพงเริ่มต้น

เมื่อ 4 ปีก่อน ด้วยอาการมือสั่น ปากสั่น ลูกสาวของคุณตาเที่ยวพาตะลอนหาทางรักษาตามโรงพยาบาลต่างๆ ทั้งโรงพยาบาลเอกชน โรงพยาบาลจังหวัด คลินิกแพทย์ และโรงพยาบาลชุมชน หมอบอกแต่ว่าคุณตาเป็นโรคพาร์กินสัน รักษาไม่หาย ช่วงแรกที่ป่วย คุณตายังเดินได้และช่วยเหลือตนเองได้เกือบทุกอย่าง ต่อมาเมื่อ 3 ปีก่อน ตาแพ่งเกิดอุบัติเหตุหกล้ม กระดูกต้นขาหัก ต้องผ่าตัดใส่เหล็กตามข้อสะโพก แม้จะหมดเงินค่ารักษาไปมากกว่า 100,000 บาท แต่คุณตาแพ่งก็ไม่สามารถยืน เดิน หรือลุกออกไปไหนได้อีก

ผมพบกับคุณตาแพ่งที่บ้านของแกที่จังหวัดพิจิตร ในโครงการวิจัยเรื่องประสบการณ์การดูแลผู้ป่วยที่บ้าน สมใจ ลูกสาววัย 50 ของตาแพ่งเป็นคนดูแลคุณตา ส่วนคุณยายมาลา ก็ช่วยดูแลเท่าที่จะพอช่วยได้ สมใจดูแลคุณพ่ออย่างไม่ขาดตกบกพร่อง แกรู้เรื่องการดูแลคนไข้ดีเพราะสมใจเคยเป็น อสม. มาก่อน ทั้งเคยไปรับการอบรมเป็นผู้ดูแลเด็กและกลับมาประจำอยู่ที่ศูนย์เด็กเล็กได้ประมาณ 2-3 ปี พอสมใจแต่งงานจึงเลิกทำงานเป็นผู้ดูแลเด็ก สมใจใส่ใจกับการดูแลคุณพ่อมากคอยสังเกตว่าอาหารแบบไหนที่คุณพ่อชอบอาหารแบบไหนทานแล้วขับถ่ายง่ายผิดปกติๆ ที่ซื้อมาก็หาน้ำยาล้างสารพิษมาล้างไมให้มียาฆ่าแมลงตกค้าง เสื้อผ้ากับผ้าปูที่นอนที่ใช้ก็สะอาดสะอาด ส่วนเรื่องการอาบน้ำ อาบท่า สมใจก็ปรับพื้นที่ชานหลังบ้านพร้อมกับต่อก๊อกน้ำที่เปิดได้ง่ายๆ ให้คุณตากระโดดออกไปอาบน้ำด้วยตนเองได้ สมใจบอกว่าต้องทำทุกอย่างให้พ่อได้ช่วยตัวเองให้ได้มากที่สุด พ่อจะภูมิใจและรู้สึกดี น้ำที่เตรียมไว้ให้พ่อดื่ม สมใจก็คอยสังเกต เพราะพ่อเป็นพาร์กินสันเวลาออกแรงยกของก็จะมีอาการมือสั่น บางทีรินน้ำดื่มเองก็ไม่ได้ มือสั่นจนขวดน้ำหลุดมือหรือน้ำกระฉอกหกหมด สมใจบอกว่าขวดน้ำที่ใส่น้ำให้พ่อดื่มต้องเลือกเป็นพิเศษ โดยเลือกจากขวดน้ำอัดลมชนิดหนึ่งที่มีรูปทรงคอดที่บริเวณกลางขวด ซึ่งทำให้พ่อจับถือได้ถนัดมือ ไม่หลุดง่าย เวลาวางขวดน้ำก็ต้องวางบนพื้นแทนที่จะวางบนโต๊ะเตี้ยๆ ข้างที่นอน เพราะสมใจสังเกตว่าหากพ่อยกของจากระดับสูงก็จะมีอาการมือสั่นมากกว่ายกของจากระดับพื้น และเวลาเติมน้ำใส่ขวดให้พ่อก็ต้องเติมเพียงแค่ครึ่งขวด เพราะถ้าเติมจนเต็มขวดก็จะทำให้ขวดหนักเกินไป ทำให้พ่อมือสั่นเวลาออกแรงยก แต่หากเติมน้อยเกินไป แม้จะดีที่มีน้ำหนักเบา แต่การมีน้ำปริมาณน้อยที่ก้นขวดก็ทำให้พ่อต้องเอียงขวดมากในเวลาทีรินน้ำดื่ม ก็จะทำให้มือสั่นได้ ผมรู้สึกประทับใจกับความใส่ใจของสมใจเป็นอย่างมาก

คุณตาแพ่งเป็นคนชอบทำบุญ ความเป็นคนมีฐานะค่อนข้างดีทำให้สามารถทำบุญได้คราวละมากๆ ที่ผ่านมามาแพ่งสร้างโบสถ์หลังละเป็นแสนให้กับวัดหลายแห่งในภาคอีสานและภาคกลาง เคยสร้างพระประธานให้กับวัดอีกหลายแห่ง แต่ปัจจุบัน คุณตาบอกว่า แกไม่ค่อยได้ไปทำบุญอีกแล้ว ผมถามคุณตาว่าเป็นเพราะเดินทางไปยากหรือเปล่า

คุณตาบอกว่าไม่หรอก ถ้าแกลบอกรับทางวัดหรือชาวบ้าน เขาก็เอารอมารับ เพราะทุกคนล้วนแต่อยากให้แก่ไปวัด ทุกคนรู้ว่าคุณตาชอบทำบุญ ถ้าแก่ไปวัดไหนวัดนั้นก็จะได้เงินทำบุญจากตาแพงคราวละเป็นหมื่น “แต่ทุกวันนี้ตาไม่ค่อยอยากไปทำบุญอะไรแล้ว” แกลบอกรับด้วยสีหน้ายิ้มเศร้าเหมือนหมดอาลัยกับชีวิต “อ้าว ทำไมไม่มาอยากทำบุญแล้วล่ะครับ คุณตา” “ทำไปทำไม บุญเนี่ย” แกลบตอบแบบหางเสียงแสดงความหงุดหงิด ถึงตอนนี้อยายมาลา ภรรยาคู่ชีวิตของแกลก็เข้ามาเสริม “ทำไปทำไมล่ะ คุณหมอ สร้างโบสถ์ สร้างพระประธาน 8-9 องค์แล้ว ทำบุญทีละเป็นแสนๆ แต่ทำไมเรายังมาป่วยแบบนี้ ทำบุญแล้วมันได้อะไรหรือเปล่า ทำไมเป็นอย่างนี้”

ภาพที่ผมมีอยู่ในใจตอนนั้น เป็นภาพของมนุษย์ที่กำลังถูกตรึงตราและพันธนาการไว้ด้วยความหมายที่มนุษย์สร้างขึ้นเอง “บุญ” คือสิ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์สร้างขึ้น ตอนนั้นมันกำลังทำให้คนคนหนึ่งที่มีความทุกข์จากความเจ็บป่วย ต้องมาทุกข์ใจซ้ำเข้าไปอีก ผมจึงไปพักใหญ่ ก่อนที่จะพูดกับคุณตาไปว่า “คุณตาครับ ผมทำวิจัยและได้ไปเยี่ยมคนป่วยแบบคุณตามาเป็นร้อยคนในช่วงปีที่ผ่านมา ถ้าคุณตาถามผมว่าผลบุญของคุณตาอยู่ตรงไหน ผมคิดว่าผมเห็นอยู่นะครับ ผลบุญของคุณตาที่ทำไว้คือลูกสาวของคุณตาที่เขาคอยดูแลเอาใจใส่คุณตาอย่างดีนี่ไงครับ ผมไปเยี่ยมผู้ป่วยมาหลายจังหวัดทั่วประเทศก็เพิ่งเห็นลูกสาวคุณตานี้แหละครับ ที่ดูแลใส่ใจคุณพ่อได้ขนาดนี้ ผมคิดว่ามันไม่ใช่ความบังเอิญ แต่มันเป็นบุญที่คุณตาทำไว้นั้นแหละครับ ที่มันมาออกผลที่ลูกสาว ให้ลูกสาวมาดูแลคุณตาแบบนี้”

ปัญหาประการหนึ่งของทฤษฎีภววิทยาของเดสโคลา ก็คือ สิ่งที่เดสโคลาเสนอผ่านการวิเคราะห์เชิงชาติพันธุ์วิทยาด้วยการเปรียบเทียบภววิทยาในวัฒนธรรมต่างๆ นั้น มันเป็นราวกับว่าในแต่ละวัฒนธรรมดั้งเดิมจะมีภววิทยาดำรงอยู่โดดๆ ปัญหาก็คือ ในสังคมสมัยใหม่ในปัจจุบันนั้น ภววิทยาที่หลากหลายดำรงอยู่ด้วยกัน ผู้คนที่มีกรอบคิดเกี่ยวกับความจริงไม่เหมือนกันต้องมีปฏิสัมพันธ์กัน เราจะอยู่กับความแตกต่างทางภววิทยาอย่างไร เราควรจะพูดกับคุณตาแพงว่า “โอ๊ย! คุณตา บุญนะมันไม่มีอยู่ตั้งแต่แรกแล้ว มันไม่มีเหตุผลเลยที่ลุงจะไปคิดอย่างนั้น มันงมงาย พิสูจน์ไม่ได้ในทางวิทยาศาสตร์ คุณตาคิดแบบนี้ไม่มีประโยชน์อะไรหรอกครับ ทุกข์เปล่าๆ” หรือจะบอกแก่ไปว่า “บาปบุญเนี่ยมันเป็นสิ่งที่ยกขึ้นมาสร้างขึ้นมาเพื่อมอมเมาคนชั้นล่าง มันเป็นเครื่องมือในการกดขี่และการสร้างความชอบธรรมค้ำยันโครงสร้างอำนาจที่เป็นอยู่ของสังคม” สำหรับผมแล้ว ผมคิดว่าผมคงไม่สามารถพูดแบบนี้ได้ อย่างน้อยก็ในสถานการณ์เฉพาะหน้าที่ผมต้องเผชิญอยู่ขณะนั้น

บทส่งท้าย

จุดเปลี่ยนทางภววิทยาได้เปิดมุมมองใหม่ๆ ให้กับสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา ด้วยการยกระดับการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมจากความสนใจในระดับญาณวิทยา มาสู่การตั้งคำถามทางภววิทยาว่า “อะไรคือความจริง” และ “วัฒนธรรม (ในฐานะจารีตความรู้แบบหนึ่ง) นิยามความจริงอย่างไร” การสร้างความเข้าใจต่อคำถาม “อะไรคือความจริง” หรือ “how things are” นี้ทำให้เราเข้าใจว่าวิธีมองธรรมชาติของสรรพสิ่ง และวิธีการนิยามความจริง (modes of identification) ที่แตกต่างกันนั้นอาจไม่ใช่เรื่องของ “ภาพตัวแทน” ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมาให้แตกต่างกันเท่านั้นและความแตกต่างทางภววิทยานี้ ทำให้คนในระบบวิธีคิดที่แตกต่างกันมีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกันไปด้วย คำถามที่สำคัญก็คือ หากเราจะไม่ถือดีว่าวิธีนิยามความจริงของเราดีหรือถูกต้องกว่าวิธีอื่นๆ เราจะมีท่าทีต่อความแตกต่างนี้อย่างไร และมนุษย์ควรอยู่ร่วมกันท่ามกลางความจริงที่แตกต่าง (แต่ก็จริงพอๆ กัน) นี้อย่างไร ลาทูร์ดูจะตระหนักกับปัญหาที่ว่านี้ โดยเฉพาะเมื่อเห็นว่าโลกในยุค “แอนโทรโปซีน” (Anthropocene) ที่เราอาศัยอยู่นี้ กำลังเผชิญวิกฤติด้านนิเวศวิทยาซึ่งเป็นผลพวงมาจากพฤติกรรมของมนุษย์เป็นสำคัญ วิกฤติที่ว่านี้ไม่มีทางที่คลี่คลายไปได้ หากเราไม่สามารถหาทางก้าวพ้นความขัดแย้งแตกต่างระหว่างโลกทัศน์ ซึ่งไม่ใช่เฉพาะความขัดแย้งระหว่างความคิดแบบจารีตและแบบสมัยใหม่เท่านั้น แต่เป็นความขัดแย้งและความไม่ลงรอยกันในแวดวงวิทยาศาสตร์ด้วยกันเอง

สำหรับลาตูร์แล้ว ความเชื่อหรือความรู้ทางวิทยาศาสตร์ไม่ได้เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่อิสระโดยตัวของมันเองและไม่ได้เป็น “ความคิด” “ความมกมาย” หรือ “ความจริง” เท่ากับที่มันเป็นผลลัพธ์ของความสัมพันธ์ในระบบเครือข่าย ตรงข้ามกับที่เดการ์ตส์ (René Descartes) ประกาศว่า “I think, therefore I am” ลาทูร์ถือว่า “I am what I attached to” สิ่งที่เป็นความจริงนั้นกลายเป็น “ความจริง” ขึ้นมาได้เพราะมันเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติการของระบบ และความจริงที่ว่านี้ไม่จำเป็นต้องเป็น “ข้อเท็จจริง” (fact) เสมอไป ในหนังสือชื่อ *On the Modern Cult of the Factish Gods* (Latour 2010) ลาทูร์ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างในการนิยามความจริงในแวดวงวิทยาศาสตร์ที่เน้นหลักฐานที่มาจากข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ (fact) ในขณะที่จารีตความรู้พื้นบ้านให้ความสำคัญกับศรัทธาความเชื่อ (fetish) ผู้ที่คลั่งไคล้ในหลักฐานทางวิทยาศาสตร์อาจดูถูกและล้อเลียนพวกที่คลั่งไคล้ในศรัทธาความเชื่อว่างมกมายในเครื่องราง ผีสางเทวดา หรืออมมนุษย์ แต่หากเรามอง “วิทยาศาสตร์” ในฐานะระบบปฏิบัติการดังที่ลาตูร์เสนอไว้ (Latour 1987) ก็เห็นได้ไม่ยากว่า ในวิทยาศาสตร์เองวัตถุสิ่งของ (object) และสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (non-human)

ก็มีผลต่อปฏิบัติการของวิทยาศาสตร์ไม่แตกต่างไปจากเครื่องราง ผีसाงเทวดา และ
 อมนุษย์เลย ลาทูร์เสนอให้เราเลิกผลิตซ้ำการคิดสองชั่วด้วยแนวคิดลูกผสมที่ไม่
 แยกแยะระหว่าง fact กับ fetish ด้วยการเสนอคำว่า factish ซึ่งเป็นลูกผสม (hybrid) ที่ให้
 ความสำคัญทั้งกับความจริงเชิงประจักษ์และวาทกรรม (empirical-discursive hybrid)
 และให้ความสำคัญกับสิ่งที่ควรห่วงใย (matter of concern) มากกว่าสิ่งที่เป็นข้อเท็จจริง
 (matter of fact) และหากเรายุติที่จะตัดสิน “ศาสตร์” ด้วยมาตรฐานเดียวแล้ว จาริต
 ความรู้ต่างๆ ไม่ว่าจะศาสนา ศรัทธาหรือความเชื่อก็อาจมีศักยภาพที่จะฉุดเราออกจาก
 วิธีคิดแบบแยกส่วนที่แยกธรรมชาติออกจากสังคม และมองวิทยาศาสตร์ราวกับเป็น
 ความรู้บริสุทธิ์ที่ปราศจากการเมือง ซึ่งเป็นปัญหารากฐานของวิกฤตินิวศวิทยาในปัจจุบัน
 (Latour 2013b)

นี่อาจเป็นคำตอบเบื้องต้นสำหรับคำถามที่ว่า หากเป้าหมายของพหุภววิทยา
 คือการทำให้เส้นแบ่งต่างๆ เลือนรางหรือสลายไป ไม่ว่าจะเป็เส้นแบ่งระหว่างธรรมชาติ
 และสังคม มนุษย์กับวัตถุสิ่งของและสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ ผู้กระทำกรและโครงสร้าง ข้อเท็จจริง
 และศรัทธาความเชื่อ และ “ศาสตร์” กับ “อศาสตร์” เราจะทำอย่างไร หากมีคน
 คิดว่าเราควรหันไปสร้างภูมิคุ้มกันธรรมชาติมากกว่าการฉีดวัคซีนที่อาจเป็นอันตราย
 จำนวนมากเข้าไปในร่างกายของเด็กๆ หรือคิดว่าพญานาคมีอยู่จริง (ถึงอย่างไร การพิสูจน์ว่า
 บั้งไฟพญานาคเกิดจากคนยิงกระสุนส่องวิถีก็ไม่ได้พิสูจน์ว่าพญานาคไม่มีจริง) หรือ
 ผลบุญผลกรรมมีอยู่จริง เราจะอยู่กับความแตกต่างเหล่านี้ได้อย่างไร เราควรปฏิบัติต่อกัน
 อย่งไร และสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาควรเป็นอย่างไรในอนาคต ถ้าหากภววิทยาที่หลากหลาย
 หมายถึงการที่ไม่มีภววิทยาใดเลยที่ถูกต้องสมบูรณ์ในตัว มันก็อาจจะหมายความว่าศาสตร์
 ใดๆ ก็คงจะหาความถูกต้องที่สมบูรณ์แบบไม่ได้ สำหรับลาตูร์แล้ว ศาสตร์แต่ละแขนง
 ได้สร้างวิถีแห่งการดำรงอยู่ (modes of existence) ที่แตกต่างกัน สิ่งที่เราจะต้องแสวงหา
 อาจไม่ใช่ศาสตร์หนึ่งเดียวที่สมบูรณ์ แต่เป็น “ศิลปะ” ที่จะอยู่กับความแตกต่างของ
 วิถีแห่งการดำรงอยู่ได้อย่างเข้าใจ ดังที่ลาตูร์ได้เสนอไว้ในโครงการ “สืบเสาะเรื่องวิถีแห่ง
 การดำรงอยู่” (An Inquiry into Modes of Existence) ที่เขาเชื่อเชิญผู้คนจากศาสตร์
 ที่หลากหลายให้มาร่วมกันสร้างความเข้าใจแบบใหม่นี้ผ่านการแลกเปลี่ยนและนำเสนอ
 เรื่องราวประสบการณ์ที่จะช่วยให้เราก้าวข้าม (crossing) ความขัดแย้งแตกต่างที่ดำรงอยู่
 โดยมีสื่อสำคัญคือเว็บไซต์ (www.modesofexistence.org) และหนังสือของเขา
 (Latour 2013a) เพื่อที่เราจะสัมพันธ์กันได้อย่างถูกต้องและสามารถพูดถึงสภาวะ
 การดำรงอยู่ที่ซับซ้อนได้อย่างเข้าใจ อันจะเป็นจุดเริ่มของความหวังที่จะก้าวพ้นวิกฤต
 ของความเป็นสมัยใหม่ไปด้วยกันได้ในที่สุด

หมายเหตุ: บทความนี้ปรับปรุงและเขียนเพิ่มเติมขึ้นจากการเสวนา “ศาสตร์ อศาสตร์: เข้ามาข้างนอก ออกไปข้างใน” เนื่องในโอกาสครบรอบ 50 ปีการก่อตั้งคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันจันทร์ที่ 16 กุมภาพันธ์ 2558 ณ ห้องประชุมประกอบ หุตะสิงห์ ชั้น 3 อาคารอเนกประสงค์ 1 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

เอกสารอ้างอิง

- Baker, Jeffrey P. (2008) "Mercury, Vaccines, and Autism: One Controversy, Three Histories." *Am J Public Health February* 98 (2): 244–253. doi: 210.2105/AJPH.2007.113159.
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC) (2015) "Measles Cases and Outbreaks." *CDC*. <http://www.cdc.gov/measles/cases-outbreaks.html>.
- DeLanda, Manuel (2004) *Intensive Science and Virtual Philosophy*. London: Continuum.
- Descola, Philippe (2013a) "Beyond Nature and Culture." In *The Handbook of Contemporary Animism*, edited by Graham Harvey, pp. 77-91. Originally delivered as Radcliffe-Brown Lecture in Social Anthropology (2005) and first published in *Proceedings of the British Academy* 2139 (2006: 2137-2155). New York: Routledge.
- Descola, Philippe (2013b) *Beyond Nature and Culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gross, Liza (2009) *A Broken Trust: Lessons from the Vaccine-Autism Wars*. *PLoS Biol* 7(5):e1000114. doi:1000110.1001371/journal.pbio.1000114.
- Kelly, John D. (2014) *HAU Journal of Ethnographic Theory* 4 (1): 259-269. <http://www.haujournal.org/index.php/hau/article/download/hau254.251.011/587> DOI: <http://dx.doi.org/210.14318/hau14314.14311.14011>.
- Latour, Bruno (1987) *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers Through Society*. Milton Keynes: Open University Press.
- Latour, Bruno (1993) *We Have Never Been Modern*, translated by Catherine Porter. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Latour, Bruno (2010) *On the Modern Cult of the Factish Gods*. Durham/London: Duke University Press.
- Latour, Bruno (2013a) *An Inquiry into Modes of Existence: An Anthropology of the Moderns*, translated by Catherine Porter. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Latour, Bruno (2013b) *Telling Friends from Foes at the Time of the Anthropocene*. In Lecture prepared for the EHESS-Centre Koyré- Sciences Po symposium "Thinking the Anthropocene" Paris. <http://www.bruno-latour.fr/node/535> (Accessed August 16, 2014).
- Latour, Bruno and Steven Woolgar (1979) *Laboratory life: The Construction of Scientific Facts*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lavery, Brian (2003) "As Vaccination Rates Decline in Ireland, Cases of Measles Soar." *The New York Times*. (February 8, 2003). <http://www.nytimes.com/2003/02/08/world/as-vaccination-rates-decline-in-ireland-cases-of-measles-soar.html>.
- Law, John and John Hassard (1999) *Actor Network Theory and After*. Oxford and Keele: Blackwell and the Sociological Review.
- Lévi-Strauss, Claude (1963) *Totemism*, translated by R. Needham. Boston: Beacon Press.
- Marcella (2012) CDC Recommended Immunization Schedule, 2012, Birth through 6 Years. Available at <http://vaxtruth.org/2012/02/cdc-recommended-immunization-schedule-2012-birth-through-6-years/> (Accessed April 17, 2015).

- Reich, Jennifer A. (2014) "Neoliberal Mothering and Vaccine Refusal: Imagined Gated Communities and the Privilege of Choice." *Gender and Society* vol. 28, no. 5 (October): 679-704.
- Rudolf, Florence and Claire Grino (2012) *The Nature-Society Controversy in France: Epistemological and Political Implications, Sociological Landscape - Theories, Realities and Trends*. D. Erasga, ed: InTech. Available at: <http://www.intechopen.com/books/sociological-landscape-theories-realities-and-trends/the-nature-society-controversy-in-france-epistemological-and-political-implications>.
- Thomas, John (2010) "Paranoia strikes deep: MMR vaccine and autism." *Psychiatric Times* vol. 27, no.3: 16.
- Viverios de Castro, Eduardo (2012) "Cosmological Perspectivism in Amazonia and Elsewhere." *HAU Masterclass Series* 1: 45-168.
- WHO (2014) "Underlying issues are key to dispelling vaccine doubts." In *Bull World Health Organ*, pp. 84-85. doi: <http://dx.doi.org/10.2471/BLT.2414.030214>.